

משה בר-אשר

תורת ההגה של לשון התנאים

מוסד ביאליק • ירושלים

תוכן העניינים

עם הספר

7

מבואות ותורת ההגה

15 לשון חכמים – דברי מבוא

15 א. לשון חכמים וספרות חז"ל

17 ב. מוצאה של לשון חכמים

19 ג. בין לשון המקרא ללשון חכמים

מידת הקרבה ומידת הריחוק ביניהן 19

הבדלים כרונולוגיים 20

הבדלים דיאלקטיים 21

הבדלי מסורות 22

זיקה ספרותית של לשון חכמים ללשון המקרא 24

26 ד. אחדותה של לשון חכמים

ראיית המאחד וראיית המפריד 26

בין לשון התנאים ללשון האמוראים 27

להגים בתוך לשון התנאים 28

הבדלים בלשון בתוך המשנה 30

בין כתבי היד לדפוסים 31

טיפוסי הלשון השונים בכתבי היד של המשנה 33

ייחודי מסורת 34

המסורות שבכתב והמסורות שבעל פה 35

37 ה. לשון חכמים ולשונות אחרות

המציאות הרב־לשונית בקרב דוברי לשון חכמים 37

לשון חכמים והארמית 37

לשון חכמים והיוונית והלטינית 40

42 ו. מקורות עקיפין להכרת לשון חכמים

מקורות מישרין ומקורות עקיפין 42

תעודות ממדבר יהודה 44

	מסורת השומרונים	45
	התעתיקים ליוונית וללטינית	47
	לשון התפילה והפיוט	48
49	ז. סיכום	
50	מבוא ב: העדים וספרות המחקר של לשון התנאים	
50	א. העדים	
54	ב. ספרות המחקר: עבודות קודמות	
58	פרק א: הכתיב בספרות התנאים	
58	א. כתיב התנועות	
	הערות מקדימות	58
	פירוט הממצאים במילוי כתיב התנועות	59
	כתיב חסר אימות קריאה בניגוד לצפוי	70
	כתיבת מילים נפוצות מאוד במקרא בכתיבן המקראי	70
	כתיבים חריגים	71
	נוספות	72
73	ב. סימוך של מילים זעירות	
	סימוך למילים התוכפות	73
	סימוך למילים הקודמות	74
74	ג. כתיב העיצורים	
	כתיב ו' עיצורית	74
	כתיב י' עיצורית	76
	העיצור שיך/ש [š] שנעתק ל-[s]	78
	העיצור [v] (או [b])	79
	ה"א סופית שנאלמה	81
	על הכתיב של כמה עיצורים במילים ממוצא יווני	82
83	פרק ב: העיצורים	
83	א. מערכת העיצורים בכללותה	
84	ב. העיצורים שנעלמו	

85	ג. המציאות הלשונית בקבוצות של עיצורים אחרים
	העיצורים אהח"ע 86
	הערכת הממצאים בעיצורים אהח"ע 90
	העיצורים גכ"ק 93
	העיצורים דט"ת 97
	העיצורים זס"צ 99
	העיצורים למנ"ר 101
	העיצורים בו"פ(מ) 105
	שונות 108
109	ד. דברי סיכום
110	פרק ג: התנועות
110	א. שלוש מערכות תנועות
	מערכת של שבע תנועות 110
	מערכת של שש תנועות 113
	מערכת של חמש תנועות 114
	עירוב של שתי מערכות 115
	הערות 116
118	ב. הבדל בין הטיפוסים בעניין התנועות
120	ג. תנועה קדמית שהפכה אחורית
	[i], [e], [a] > [u], [o] לפני עיצור שפתי ואחריו 120
	[i], [e], [a] > [u], [o] לפני העיצורים רי"ש ולמ"ד 121
122	ד. שונות
123	סיכום
125	פרק ד: תופעות בתורת ההגה
125	א. תנועה פרוסתטית
127	ב. אל"ף קלה
128	ג. שימוט אל"ף תחילית ותנועתה
131	ד. הגה מעבר

131	ה. פירוק של דו־תנועה
132	ו. סגירת הברה פתוחה סופית בעיצור [n]/נו"ן
136	ז. שינויים אחרים בהגיים
	הידמות 137
	היבדלות 137
	שיכול עיצורים 138

140 פרק ה: המסורות שבעל פה

141	א. מסורות תימן
142	ב. מסורות המזרח והמערב
144	ג. מסורות אשכנז
145	ד. מסורות איטליה
145	ה. תרומת המרכיב העברי
147	ו. דברי חתימה

148 פרק ו: ההטעמה בלשון התנאים

148	א. ההטעמה מלרע
148	ב. ההטעמה בעדים המהימנים
	סיכום הממצאים בעדים המהימנים 153
154	ג. מה מלמדות צורות הפסק בהקשר תחבירי לדעת קוטשר?
156	ד. סוף דבר

159 רשימת הקיצורים

159	א. עדים
160	ב. מחקרים

169 מפתחות

171	מקורות
185	מילים וביטויים
198	ענייני דקדוק
207	אישים

לשון חכמים – דברי מבוא

א. לשון חכמים וספרות חז"ל

1. לשון חכמים היא העברית שבה נתחברו גם ספרות התנאים וגם החלקים העבריים שבספרות האמוראים בארץ ישראל ובבבל. הספרות הזאת משתרעת על פני תקופה של למעלה מארבע מאות שנה: ספרות התנאים – הכוללת את המשנה, התוספתא, מדרשי ההלכה וסדר עולם רבה – נתחברה בתקופה שמשנת 70 עד שנת 250 בערך; וספרות האמוראים נתחברה מסוף המאה השלישית עד שנת 500 בערך. בארץ ישראל ספרות זו כוללת את התלמוד הירושלמי ואת המדרשים הקדומים, כגון בראשית רבה, ויקרא רבה, פסיקתא דרב כהנא ועוד; בבבל היא כוללת את התלמוד הבבלי.

2. אומנם רוב ספרות התנאים נערכה בשנים 200-250, אבל מחקר ספרות חז"ל הראה, שיש בתוך המשנה כמה וכמה קבצים שנתחברו סמוך לחורבן הבית השני בשנת 70 לספירה. על פי רוב מדובר בטקסטים שמתארים טקסים שנהגו בזמן שבית המקדש היה קיים,¹ כגון תיאור הבאת הביכורים (תיאור זה מובא במשנה ביכורים ג, א-ח); כמעט הכול מתואר בלשון הווה בפי מי שהיה נוכח בטקס זה.

3. המחקר הראה שהדיבור העברי בארץ ישראל נמשך בערך עד שנת 200; ואין עוד עוררין על כך שהעברית שבספרות התנאים משקפת דיבור עברי חי באזורים שונים של הארץ,² ואילו ספרות האמוראים נבדלה הימנה בזמן

1 ראה למשל אפשטיין, תנאים, עמ' 21-58, ובמיוחד עמ' 44.

2 כמעט שאין לפקפק בעובדה שהיו מקומות אחדים בארץ ישראל שדיבור עברי המשיך להתקיים בהם גם בתקופת האמוראים, כמה וכמה דורות אחרי חתימת המשנה (ראה קוטשר, מצב המחקר, עמ' 57-60; יוזכר בהקשר זה פפירוס אוקספורד הנזכר להלן בהערה 7).

ובמקום, ומחבריה לא דיברו, כנראה, עברית אלא ארמית. בארץ ישראל היה הלהג (הדיאלקט) שאנו מכנים ארמית גלילית או ארמית יהודית של ארץ ישראל;³ ובבבל היה זה הלהג הנקרא ארמית בבילית. ואכן הכול יודעים שחלקים מספרות האמוראים גם בארץ ישראל וגם בבבל כתובים ארמית, ולעיתים הלשון מעורבת עברית-ארמית.

4. הלשון המשתקפת בטקסטים הספרותיים של חז"ל ידועה לנו כיום גם בעזרתו של חומר חיצוני – כגון מגילת הנחושת מקומראן,⁴ איגרות שמעון בר כוסבה שנתגלו במדבר יהודה, והן מתוארכות לשנות השלושים של המאה השנייה לספירה,⁵ וכן כתובות בבתי כנסת ובמקומות אחרים;⁶ כל אלה עדות יש בהם

- 3 בגליל בתקופת האמוראים דיברו היהודים כנראה רק ארמית (ובערים כגון טבריה ובית שאן דיברו גם יוונית), אם כי המשיכו לחבר יצירות חשובות בעברית (ראה קוטשר, שם).
- 4 החוקרים קובעים את זמנה של מגילת הנחושת לאמצע המאה הראשונה לספירה בקירוב.
- 5 קוטשר (מחקרים, עמ' 10-12) נותן סיכום קצר של היסודות הדומים ללשון חז"ל באיגרות בר כוסבה העבריות, כגון אתן (כינאי נוכחים זכר), אלו (כינאי הרמז לרבים) ועוד. וראה דבריו החשובים של ילון, מבוא, בפרק "עברית לדיבור" (עמ' 204-208). בשנים האחרונות ניתוסף מחקר חשוב: מור, יהודאית.
- 6 חומר זה נידון בהרחבה בספרו של יוסף נוה (נוה, פסיפס); ראה למשל כתובת כפר ברעם (שם, עמ' 19-20): "יהי שלום במקום הזה ובכל מקומות ישראל, יוסה הלוי בן לוי עשה השקוף הזה, תבא ברכה במעשיו של[ום]". לפחות שתי מילים הן צורות מובהקות של לשון חכמים: (א) יוסה, שם אופייני בתקופת חז"ל; זהו כנראה קיצור של השם יוסף; האורתוגרפיה אופיינית לארץ ישראל, יוסה בה"א ולא ביו"ד. (ב) השם שקוף הוא שם עצם טיפוסי ללשון המשנה, כנגד משקוף של עברית המקרא. השווה שקוף (נגעים יב ה, ג) גם בדפוסים המשנה) מכאן כנגד משקוף (שמות יב 7, 22-23) מכאן. דרך אגב, בקונקורדנציה למשנה של רח"י קוטובסקי, המבוססת על משניות הדפוסים, מוצאים שבע פעמים משקוף; אבל בכתבי היד הטובים בשש מתוכן הגרסה היא שקוף. וזה פירוט הנתונים על פי כתבי היד ק 19: "אין בינה לבין השקוף" (אהילות ט י); "והיא נוגעת בשקוף" (שם י ז): "מכנגד השקוף" (שם יא ז x2); "מודבק לשקוף. נוגע בשקוף" (שם יב ח [י]); אבל בדפוסים הגרסה היא תמיד משקוף במשניות הנ"ל. רק במקום אחד במשנה הצורה משקוף היא גרסה אותנטית: "וטעון הזאה באגודת אוזב על המשקוף ועל שתי המזוזות" (פסחים ט ה) – מתוך זיקה ספרותית ברורה לפסוק במקרא המדבר על הָזָאת הָרֶם של פסח מצרים: "וְלָקְחוּ מִן הָדָם וְנָתְנוּ עַל שְׁתֵּי הַמְּזוּזוֹת וְעַל הַמִּשְׁקוֹף" (שמות יב 7). וראה להלן §§ 13-15 והערה 32.